

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A 15—20 ÉV KÖZÖTTI FIATALOK TAPASZTALATAI ÉS ELKÉPZELÉSEI A KÜLFÖLDI TANULÁSRÓL, ILLETVE MUNKAVÁLLALÁSRÓL

DIÓSI PÁL

Előadásomban a Bar Kochba Intézet „Vélemények a másságról — előítéletek a fiatalok körében” című kutatása során szerzett tapasztalatok egy részét ismertetem. Az 1995 áprilisában végzett terepmunka során a 15—20 év közötti magyar fiatalokat egy 800 személyes, életkor, nem, településjelleg és aktivitás szerint reprezentatív mintán kérdeztük. Ezt három, egyenként 100 személyes speciális alminta egészítette ki, amelyben 15—18 év közötti fiatalokat kérdeztünk vegyes nemzetiségi és zsidó középiskolák tanulói közül, illetve ugyanilyen korú roma fiatalokból.

Kollégáim, *Barcy Magdolna* és *Rudas János* a fiatalok zsidóságról, cigányságról és hétköznapi másságról alkotott véleményeit, idevágó előítéleteit vizsgálták. Az én feladatom az volt, hogy az egyszerűség kedvéért migrációs blokknak nevezett altémát gondoljam.

Kutatásunk során ebben a blokkban vizsgáltuk a külföldi tanulás, illetve munkavállalás révén kialakuló, kifelé irányuló szituatív migrációs tapasztalatok létét, a kérdezettek ilyen törekvéseit—elképzeléseit, az így létrejövő mássághoz kapcsolódó ítéleteit. Ugyanebben a blokkban foglalkoztunk a Magyarországra irányuló migráció négy, karakteresen eltérő változata kapcsán az „idegenek” feltűnésének érzékelésével, és azokkal az ítéletekkel, amelyek a külföldi turisták, diákok, munkavállalók és menekültek ittlétéhez kapcsolódnak. Mindezek olyan helyzetek, amelyekben — ha ideiglenesen is — hol a kérdezettek kerülnek a „más” helyzetébe, hol ők tekinthetnek „másnak” Magyarországra érkezetteket. A másság ilyen közelítésű vizsgálatát azért tartottuk indokoltnak, mert a nyolcvanas évek végétől kezdve a korábbiaktól eltérő módon vetődik fel a külföldi tanulás—munkavállalás lehetősége, illetve kényszere, és sokban megváltozott a hozzánk ideiglenesen vagy véglegesen külföldről érkezők száma, szándéka és helyzete is.

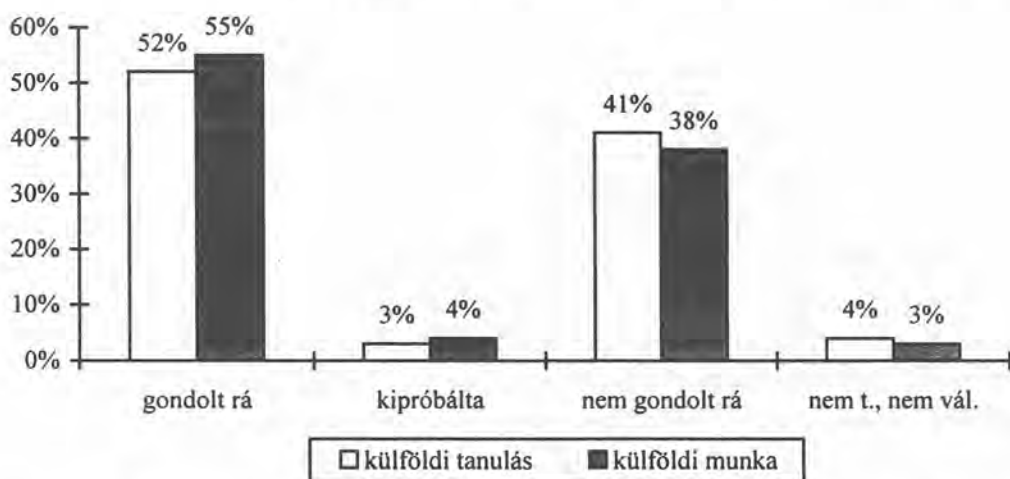
A kifelé irányuló migráció kapcsán a szándékokat, a saját élmény létét és az ilyen helyzetet átélőkről kialakított benyomásokat vizsgáltuk. A befelé irányuló migráció esetében pedig az érdekelt, hogy változónak érzékelik-e az ily módon ideérkezők számát, mennyire tartják előnyösnek—hátrányosnak Magyarország számára azt, amit érzékelnek. A szekció programjából adódóan előadásomban kizárólag a külföldi tanulásra—munkavállalásra vonatkozó eredményeink egy részére szorítkozom.

A 800 személyes főmintában a külföldi tanulás, illetve munkavállalás hozzávetőleg azonos arányban mozgatta meg a kérdezettek fantáziáját, és közel egyforma mértékben volt alkalmuk e helyzetek kipróbálására is.

Ezek az arányok nemek és lakóhely szerint mindössze 5-10%-ban különböznek. A nők és az idősebbek gyakrabban állították, hogy felmerült már a külföldi tanulás ötlete, ennek megfelelően valamivel gyakrabban (2-3%) valóra is váltották elképzelésüket, az adatok 0,0005, illetve 0,002 szinten szignifikánsak is. A külföldi munkavállalás kapcsán hasonló eltéréseket láttunk, azzal a különbséggel, hogy erről a férfiak fantáziáltak többet, bár csak 1%-kal többen vállaltak munkát külföldön. Az életkor ezeket a válaszokat jobban széthúzza, mint a külföldi tanulásra vonatkozóakat. Az eltérés 13% a fantázia és 7% a gyakorlat esetében. Ezek az adatok nemek szerint nem, az életkor mentén 0,0001 szinten szignifikánsak.

A gazdasági aktivitás mentén ismét 10% körüli eltéréseket láttunk, a tanulók gyakrabban gondoltak külföldi tanulásra, mint a dolgozók, illetve a munkanélküliek, a dolgozók körében többször felmerült a kinti munkavállalás ötlete, mint a tanulók, munkanélküliek között. A külföldi tanulás mindhárom alcsoportban 2-3% számára vált realitássá, míg a kinti munkavégzés a tanulóktól a munkanélküliek felé haladva 3-5-7% részére jelentett valódi tapasztalatot. Az adatokat

0,0001, illetve 0,0028 szinten találtuk szignifikánsnak. Azt kell mondanunk, hogy az iskoláikat befejezettnek tekintők inkább a kinti munkavállalás ötletével kacérkodnak, a még tanulókorban levők fantáziáját viszont a külföldi tanulás mozgatja meg. Azt magától értetődőnek tekinthetjük, hogy a tényleges munkavállalás arányai a tanulóktól eltávolodva növekszenek, és a munkanélküliek magasabb arányú kinti munkavállalását is „természetesnek” tartjuk. Legalább abban az értelemben, hogy aki itthon nem talál munkát, az Magyarországon kívül kísérletezik.

I. ábra Fantázia és saját élmény a külföldi tanulásról, illetve munkavállalásról (% , N=800)

Mindezek további értelmezésére nem lenne érdemes szót fecsérelni. Egyrészt a „gondolt rá” válaszok továbbgondolása alapján, másrészt azért, mert a valóban fontos eltéréseket a főminta és az alminták között találtuk.

A fantázia és a gyakorlat közötti aránykülönbségek arra utalnak, hogy a külföldi tanulás—munkavállalás gondolata az esetek jelentős részében közel sem konkrét elképzelés, inkább homályos ötlet, mint végiggondolt terv. Ennek megértésében segítenek azok a válaszok, amelyek a célország akár csak ötletszerű körülírását adják, illetve azt jelzik, hogy a „tervezésben” esetleg eddig sem jutottak el a megkérdezett fiatalok. A külföldi tanulás kíváncsi helyét az erről kérdezhető 416 fiatal 62%-a tudta megnevezni, a külföldi munkavállalás célországát 440 személyből 59% konkretizálta, a többiek esetében a „gondolt külföldi tanulásra—munkavállalásra” válaszok valószínűleg a „jut eszembe, most, hogy mondja” módon születtek, és nem áll mögöttük más, mint egy-egy (esetleg a válaszadás pillanatában született) felvillanó ötlet.

Mindezt figyelembe véve a főmintában kérdezett fiataloknak a külföldi tanuláshoz, illetve munkavállaláshoz való viszonyát az alábbi rendezett sorok jobban jellemzik, mint az egyetlen kérdés válaszaikra épülő áttekintés:

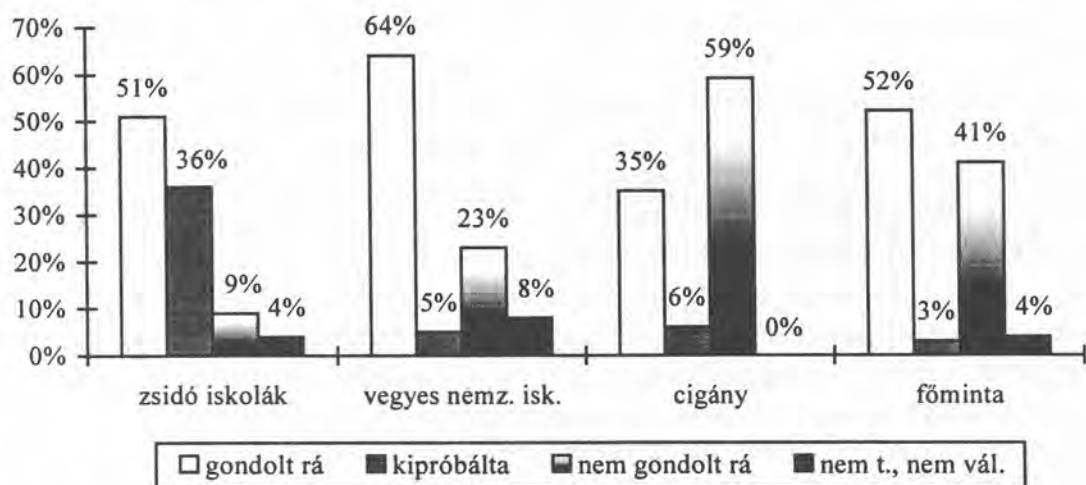
I. tábla A külföldi tanuláshoz, illetve munkavállaláshoz való viszony (% , N=800)

	tanulás	munkavállalás
nem gondolt rá	41	38
gondolt rá célországgal	32	32
„csak úgy” gondolt rá	20	23
volt is ilyen céllal külföldön	3	4
nem tudja, nem válaszol	4	3

A domináns csoportot mindkét esetben azok alkotják, akiknél fel sem merült a kinti tanulás—munkavállalás ötlete. Azt gondolom, hogy e mögött az ötletek—vágyak öncenzúrázása húzódik meg, még a gondolatot is távol tartják maguktól. Ehhez közeleink látom az ötlettel eljátszók és a célország kigondolásáig eljutók távolságának tartalmát is. Sokan annyira esélytelennek látják ötletük

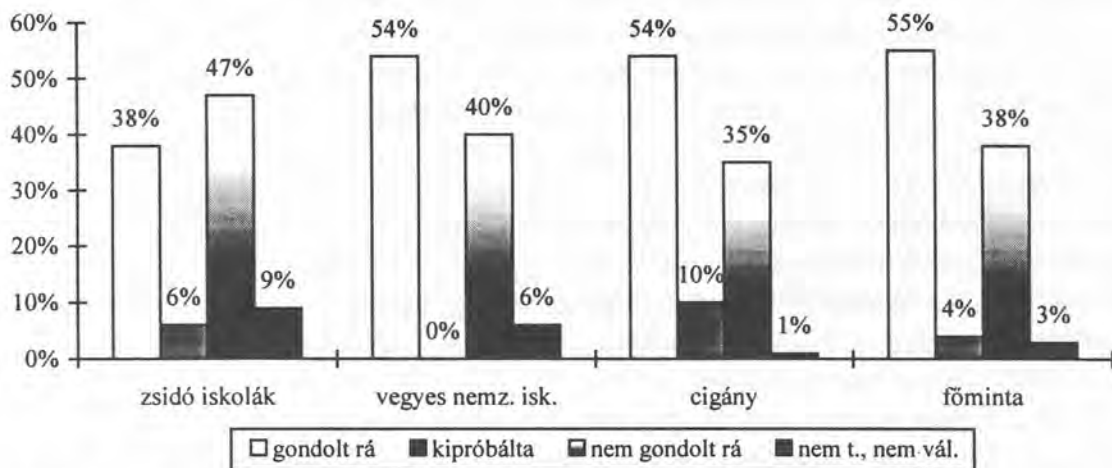
megvalósítását, hogy a célországáról nem is gondolkoznak, megkímélik magukat a gondolat „felesleges” kiszínezésétől, ezért el sem jutnak egy kíváncsi—alkalmasnak tartott ország kiválasztásáig. Ha figyelembe vesszük a tanulni, illetve dolgozni külföldre tényleg eljutók alacsony arányát, akkor azt kell mondjuk, hogy a most látott öncenzúrát a realitások működtetik, hiszen igen kevesek válhattak valóra ilyen vágyaikat.

Az igazán jelentős eltéréseket a fiatalok megkérdezett csoportjai mentén találtuk, ezeket legjobban két összegző diagram segítségével tekinthetjük át.

II. ábra Fantázia és saját élmény a külföldi tanulásról, alminták szerint (% , N=1100)

A két diagram alapját képező adatmegoszlásokhoz χ^2 210,71817 és 33,34866 mellett 0,0001 és 0,0009 szintű, igen erős szignifikancia tartozik.

III. ábra Fantázia és saját élmény a külföldi munkavállalásról, alminták szerint (% , N=1100)

Az első ábrán láttuk, hogy a főmintában kérdezettek a külföldi tanulás, illetve munkavállalás kapcsán hasonló módon gondolkoznak, illetve egymáshoz közeli annak igen kis esélye, hogy egy ideig külföldön tanuljanak, dolgozzanak. A kutatás négy almintájában kapott válaszok együttes áttekintése nyomán elsőként azt kell kiemelnünk, hogy **az idegenben folytatható tanulmányok a zsidó gimnáziumok tanulói számára reális vágyak**, a többieknek szinte semmi lehetőségük nincs erre. Azt kell mondjuk, hogy **egyetlen** olyan **réteget** találtunk a felvételen kérdezett 1100 fiatal körében, amelyben a megkérdezettek **szülei** nem csak belátják a külföldi tanulás előnyeit, hanem

rendelkeznek is az e döntéshez szükséges információkkal, és a döntés végrehajtásához képesek a szükséges anyagi fedezet előteremtésére is.

A főminta kapcsán már jellemeztük a célország konkrét megfogalmazásának hiányában tetten érhető **öncenzúrázás** jelenségét. A második ábrán átláthatóvá vált, a kérdezettek egy rétegében ennél keményebb módon is működik az öncenzúra. Három mintában azok képezték a domináns válaszcsoportot, akik legalább ötletszerűen gondoltak már külföldi tanulásra, a cigány almintá 59%-ában viszont fel sem merült ez a gondolat. Annak ellenére, hogy túlnyomó többségük (83%) a kérdés időpontjában iskolai tanuló volt. Ez még a 69%-ban tanulókból álló főminta mögött is elmarad, hiszen körükből „csak” 41% állította, hogy nem is gondolt idegenben folytatható tanulmányokra.

A **külföldi munkavállaláshoz** kapcsolódó fantáziák és saját élmények egészen más profilt eredményeztek. A harmadik ábra érzékletesen bizonyítja, hogy a kérdezettek négy csoportja számára közel azonos az idegenben vállalható munka vonzereje és az ilyen ötletek realitásértéke is. A négy réteg között egyetlen említésre méltó eltérést látunk: a zsidó iskolák diákjai minden más csoportnál ritkábban gondolnak a kinti munkavégzésre. Annak ellenére is, hogy a négy csoportból a legtöbb tapasztalatot felmutató cigány fiatalok után itt találtuk a második „legmagasabb” arányú saját élményt. Azt kell mondanunk, hogy a zsidó iskolák tanulói feltehetően nem a pénzkereset miatt gondolnak külföldi munkavállalásra. Sokkal valószínűbbnek tartjuk a tapasztalatszerzés, világlátás motivációjú fantáziákat, amelyek megvalósulása a körükben gyakori külföldi tanuláshoz közeli funkciókat hordoz. Ez persze hipotézis, amelynek tarthatóságáról vagy elvetendőségéről jelen kutatás alapján mit sem mondhatunk. Megfogalmazását is elsősorban azért tartottuk fontosnak, mert kutatását más (intenzív) módszerekkel indokoltnak látjuk.

A két diagram együttesen pedig azt mutatja, hogy a hasonló trendektől leginkább azok a megkérdezettek térnek el, akik egy-egy markáns etnikai—vallási csoporthoz tartoznak. Olyanokhoz, amelyeket vagy a hazai gondolkodás különít el élesen, vagy saját elkülönülésüket a kiválasztottság tudatával önmaguk is több-kevesebb határozottsággal vállalják. Mindenesetre a hagyományos „kemény változók” hatását messze felülmúlják az alminták mentén tapasztalt eltérések.

A kinti tanulás, illetve munkavállalás két sajátos vonzatát, a célországot és az azonnali hazatérés vs. rövidebb-hosszabb külföldi letelepedés közötti döntést a megkérdezettek két alcsoportjában kérdezhettük. A tényekről azt a szűk kört faggathattuk, akik már szereztek saját tapasztalatot, az elképzelésekről pedig azokat, akik legalább a külföldi tanulás, illetve munkavállalás ötletéig eljutottak. Annak érdekében, hogy az összes kérdezett látásmódjába is betekinthessünk, ez utóbbi kérdést nemcsak a megkérdezett személyes döntéséről szerepeltettük, hanem a kint tanulók—dolgozók többségéről kialakított elképzelések mentén is megfogalmaztuk. Adataink arra utalnak, hogy a fantáziák mentén megfogalmazott válaszok közelebb állnak a többségről feltételezett magatartáshoz, mint a saját élménnyel rendelkezők reális gyakorlatához. De ez egy későbbi, a célországokat követő történet.

A reprezentatív főmintában saját külföldi tanulás—munkavállalás-élménnyel rendelkezők igen alacsony elemszáma (24, illetve 30 személy) a célországok elkülönített áttekintését teljesen esetlegessé tenné. Emiatt indokoltnak tartjuk, hogy ezt csak azok körében tegyük meg, akik végiggondolták, hogy hol lenne legjobb tanulniuk, dolgozniuk. A megkérdezettek álláspontját e két kérdésben a 2. táblába rendezett sorok foglalják össze.

Az említések nyomán elkülönítve is számításba vehető országok Japán és Kanada kivételével azonos sorozatot képeznek. A gazdaságilag legerősebb hét országból hat mindkét rendezett sorban önállóan megjelenik, az említett két ország egymást váltja, és a sorozatban helye van Ausztriának, illetve Ausztráliának. A további országok mindkét sorban a kettős cezúra alatti gyűjtő kategóriákba kerültek, mert egyenként 1%-nál ritkábban kerültek megemlízésre. Az áttekintés legfontosabb tapasztalatainak azt tartom, hogy **a tanulásra jelentősebb arányban alkalmasnak tartott országokat tagoltabban képzelik el a megkérdezett fiatalok, és inkább az angol nyelv-**

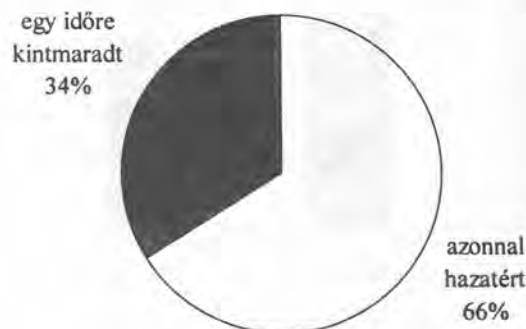
területről fantáziálnak. **Munkavállalási céllal** viszont elsősorban a **német nyelvterületet** veszik számításba.

2. tábla A célországok sorrendje a fantázia szintjén(%, N = 416, illetve 440)

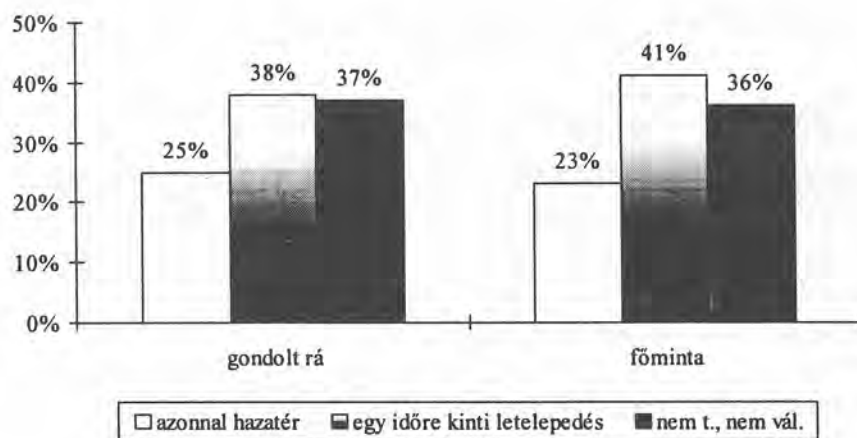
külföldi tanulás	%	külföldi munkavállalás	%
USA	16	Németország	28
Németország	16	Anglia	7
Anglia	15	Ausztria	6
Franciaország	3	USA	6
Ausztria	2	Franciaország	1
Olaszország	1	Olaszország	1
Japán	1	Kanada	1
Ausztrália	1	Ausztrália	1
Nyugat-Európa más országai együtt	4	Nyugat-Európa más országai együtt	4
Európa más országai együtt	2	Európa más országai együtt	2
Amerika más országai együtt	1	Amerika más országai együtt	1
		Ázsia és Afrika együtt	1
nem gondolkozott a célországról	34	nem gondolkozott a célországról	35
nem tudja, nem válaszol	4	nem tudja, nem válaszol	6

Feltételezhető, hogy mindkét esetben a tanuláshoz, illetve a munkavállaláshoz kapcsolódó reális szempontok alakítják a válaszmegoszlásokat. A külföldi tanulás kapcsán valószínűleg a „nyelvi imperializmusként” is emlegetett angolnyelvűség szívóhatása érvényesül **mint a célszerűség-diktálta választás**. A munkavállalás esetében viszont a gazdasági kapcsolatok jelenlegi és várható trendje mellett **a közelséget tekinthetjük szelekciós szempontnak**, elsősorban a munkavégzésnek a tanuláshoz lényegesen közelebbi keretei miatt.

A tanulás, illetve munkavégzés utáni — hazatérésre vonatkozó — valós döntés tartalmát, a fantázia szintjén mozgó elképzelésekben a hazatérés elképzelt időzítését és a külföldön tanulók/dolgozók többségének tulajdonított viselkedésről kialakított képet összevetve módunkban áll annak tisztázása, hogy a kinti tapasztalatokkal rendelkezők lépései mennyire esnek közel a csak fantáziálók reményeihez. Ennek nyomán eldönthető, hogy a vágyakat miképp befolyásolják a kinti időszakban szerzett benyomások. Ugyanezt a másik irányból szemlélve arról alkothatunk képet, mennyire rugaszkodnak el a tervezgetés stádiumában levők a valóságtól, marasztalóbbnak vélik-e a kinti világot, mint azok a társaik, akik saját élményt szereztek a rövidebb-hosszabb idegenbeli életről. Elsőként azt ábrázoljuk, hogy mi történt a valóságban a külföldön tanuló, illetve dolgozó fiatalokkal, amikor kinti programjuk befejeződött. Kördiagramunkon a rögtön hazatérők és a rövidebb-hosszabb kint-tartózkodást választók arányainak eltérését jelenítettük meg. Az utána következő grafikus ábrázolás pedig az adott célú külföldi tartózkodáshoz kapcsolódó saját véleményeket, illetve a hasonló helyzetűek többségéről alkotott vélekedéseket jellemzi.

IV. ábra A külföldön tanulók döntései

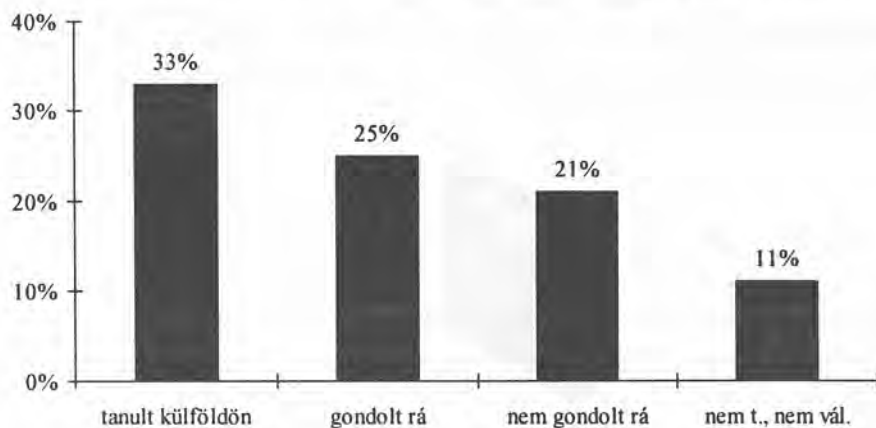

V. ábra A fantáziában előrevetített saját remények és a külföldön tanulók többségéről feltételezett döntések (% , N=416, illetve 800)

A külföldi tanulás után a fiatalok döntő többsége azonnal hazatért, és csupán egyharmaduk maradt rövidebb-hosszabb időre tanulmányai színhelyén vagy más országban. Ezzel a realitással szemben a külföldi tanulásról fantáziálók jelentős része nem tudja, mit is tenne ilyen helyzetben, illetve úgy véli, hogy rövidebb-hosszabb időre kint telepedne le. Csak negyedrészüik gondol a tanulás utáni azonnali hazatérésre. A külföldön tanulók többségéről a domináns álláspont szerint az a kép él a megkérdezettekben, hogy inkább egy időre kint letelepszenek, ennél valamivel kisebb arányban nem tudtak állást foglalni, és alig több, mint egyötöd részben hiszik róluk, hogy tanulmányaik befejeztével azonnal hazatérnek.

Azt gondolom, hogy a saját tanulmányok utáni reális döntésektől azért esnek ekkora távolságra akár a saját, jövőbe vetített lépésekről, akár a többség feltételezett magatartásáról szóló válaszok, mert egészen másról szólnak, mint ami a valóban kint tanulókkal történt. Akik külföldi tanulás után tértek haza, azok átéltek egy ismeretszerző periódust, amely alatt nem csupán valamely iskolai képzés anyagát sajátíthatták el, hanem megismerték egy idegen ország viszonyait, sajátos légkörét és azt a helyzetet, amelyben egy időre „idegenek lettek a más országában”. Akik gondoltak külföldi tanulmányokra, azok számára viszont mindezt kevésbé jelenti az előrevetített helyzet, viszont fantáziájukban valószínűleg egy kissé a kivándorlást, **legalább a tanulás cél-országával való azonosulás ígéretét** jelenti a kinti képzés.

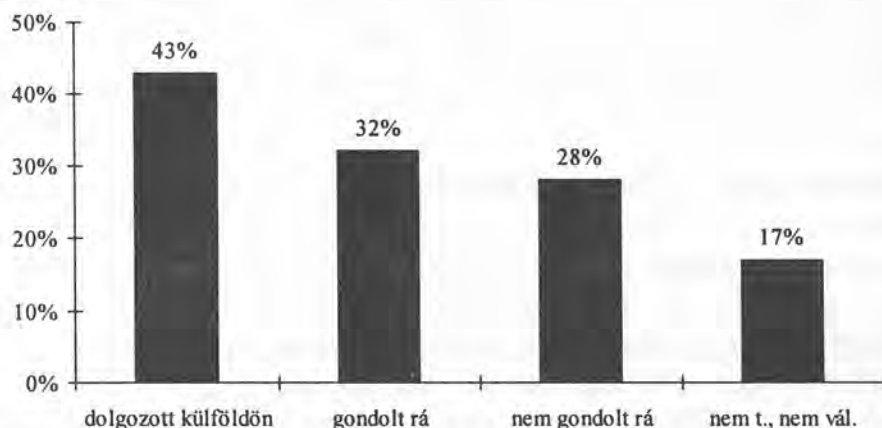
Ezt a feltételezést a többség feltételezett döntéseiről kialakított kép és a külföldi tanulással kapcsolatos viszony összefüggése alátámasztani látszik. Az összefüggés teljes keresztátlájából elegendőnek tartom az „azonnal hazatér” válaszok kiemelését és grafikus bemutatását.

VI. ábra A külföldön tanulók többségének azonnali hazatérését feltételezi, a külföldi tanuláshoz való saját viszony szerint (% , N=800)

A grafikus ábrázolás alapját képező keresztösszefüggéshez χ^2 151,14189 mellett 0,0001 szintű, igen erős szignifikancia tartozik.

Diagramunk átláthatóvá teszi, hogy minél közelebb voltak egy alcsoport tagjai a külföldi tanulás élményéhez, annál inkább úgy vélték, a kinti tanulás után a többség azonnal hazatér. Azt gondolom, hogy ezek után a külföldi tanulás realitása és az erről alkotott fantáziakép jelentés-tartalma közötti eltérések feltételezése (és ezzel együtt a IV., illetve V. ábrán bemutatott különbségek értelmezése is) tartható.

VII. ábra A külföldön munkát vállalók többségének azonnali hazatérését feltételezi, a külföldi munkavállaláshoz való saját viszony szerint (%), N=800)

Annak kevés értelmét látom, hogy a külföldi munkavállalás utáni, feltételezett többségi magatartásról megismert válaszokat ugyanezekkel a lépésekkel szintén áttekintsük. Az eredmények igen közeli ítéletalkotásokat mutatnak, újra azt bizonyítják, hogy **a realitástól eltávolodva mindinkább „kolbászból fonták a kerítést”**. Az összefüggés érzékeltetésére elégségesnek tűnik a VI. ábrán látott diagram külföldi munkavállalásról szóló megfelelője is. A saját tapasztalatokkal rendelkező fiatalok közül azonnal hazatért 60, rövidebb-hosszabb időre külföldön maradt 40%. Ezzel érdemes egybevetni a VII. ábrán látható összefüggést.

A grafikus ábrázolás alapját képező keresztösszefüggéshez χ^2 423,12377 mellett 0,0001 alatti, igen erős szignifikancia tartozik.

Az azonnal hazatérők valódi arányánál minden csoportban kevesebben vélik, hogy a többség azonnal hazatér, amint befejezte kinti munkáját. Saját élmények birtokában, saját korábbi döntéseiket követően is kevesebben tételezik ezt fel a többiekéről. Ezen túl is érdemes kiemelni egy, a külföldi tanulás kapcsán megismert látásmódhoz hasonló, illetve egy attól eltérő tapasztalatot.

Ahogy az alcsoportok távolodnak a saját tapasztalattal rendelkezőktől, úgy hiszik egyre kevésbé a fiatalok, hogy a többség azonnal hazatér a kinti munkavégzést követően. Ebben hasonlít a vélekedések trendje arra, amit a külföldi tanulás kapcsán megismertünk, tehát **a saját élmény ez esetben is kijózanítóan hat**.

Amiben eltér a kinti munkavállalók feltételezett döntéseiről a megkérdezettekben élő kép, az a munkavégzők többségének azonnali hazatéréséről szóló válaszok kis ingadozással magasabb aránya. Minden csoportban többen gondolják ezt, mint amit a tanulással összefüggésben feltételeznek. Azt gondolom, hogy a különbség hátterében a kinti munkavégzés két, egyre gyakoribb okát kell keresnünk. Egyrészt **a hazai elhelyezkedési nehézségeket**, másrészt azt, hogy a kinti munkavállalás igen sokszor nem csupán a megélhetéshez szükséges hazai kereset pótlását jelenti. Mind többen kénytelenek azzal számolni, hogy itthoni céljaik (lakásszerzés, más jelentős értékű vásárlás) fedezetét a hazai kereseti lehetőségek akkor sem biztosíthatják, ha történetesen van állásuk. Ily módon **a kinti munkavállalás hazai terveket szolgáló eszközként jelenik meg**, amelynek sikere csak a hazatérést követően realizálható.

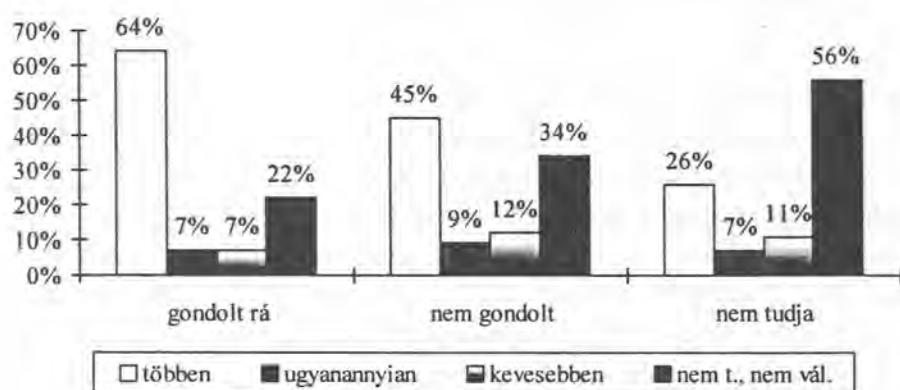
A fiataloknak a külföldi tanulás—munkavállalás haszonélvezőiről kialakított ítéleteit célszerű e két jelenség elterjedtségéről vallott véleményeikkel összefüggésben vizsgálnunk. Arra keressük a választ, hogy a rendszerváltás óta eltelt 5-6 év a tanulás—munkavállalás célú, kifelé irányuló migrációt milyen dinamikájának tünteti fel a fiatalok számára, és mennyire tartják ezt a dinamikát előnyösnek a kiutazók, illetve az ország számára.

A reprezentatív főminta domináns többsége (55, illetve 58%) úgy tudta, hogy Magyarországról jelenleg több diák megy külföldre tanulni, illetve többen vállalnak munkát külföldön, mint 5-6 évvel ezelőtt. A válaszarányokat a szocio-demográfiai változók csak kissé befolyásolják, viszont a külföldi tanuláshoz, illetve munkavállaláshoz való viszony mentén jelentős különbségeket tapasztaltunk. Ezeket az eltéréseket láthatjuk a következő két diagramon.

A VIII. ábrán az adatokhoz χ^2 309,94670 érték mellett 0,0001-nél alacsonyabb, igen erős szignifikanciaszint tartozik.

A külföldi tanulásról legalább fantáziálók körében (függetlenül e fantáziák megvalósulásától) igen erős az a vélekedés, hogy többen tanulnak külföldön, mint 5-6 évvel korábban. Ebben az alcsoportban láttuk a válaszaikban leghatározottabb fiatalokat, mindössze 22% a válaszképtelenek súlya, ami igencsak elmarad a többi megkérdezett határozatlanságát jelző arányoktól.

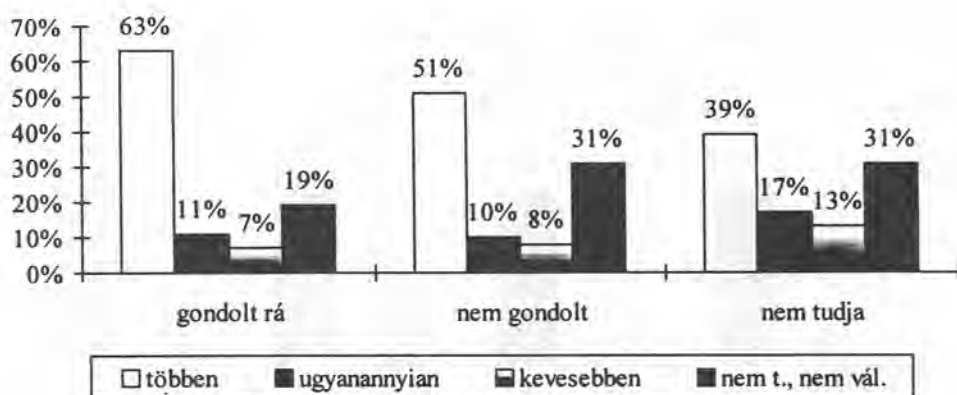
Nem igényel csapongó képzelőerőt annak megértése, hogy a külföldi tanulás ötletével gondolatban barátkozók vagy azt megvalósítók számára milyen kézenfekvő, ráadásul önigazoló erővel is jár, ha arról lehet „tudásuk”, hogy az elmúlt években a korábbinál többen utaztak külföldre tanulni.

VIII. ábra A külföldi tanulás kiterjedtsége a külföldi tanuláshoz való saját viszony szerint (% , N=800)

Ugyanakkor az erre nem gondoló fiatalok és akik képtelenek voltak megmondani, hogy járt-e az eszükben a kinti tanulás, lényegesen kisebb arányban tudnak a külföldi tanulás elterjedéséről, viszont egyre gyakrabban tájékozatlannak tekintik magukat e kérdésben. Feltehetően azért, mert nem nagyon figyelnek sem az idevágó nyilvános közlésekre, sem a kézen-közön forgó magáninformációkra. Számukra ezek nem releváns tudások, nem nyújtanak ötleteket, nem adnak igazoló megerősítést elképzeléseikhez, lévén nincsenek ilyen elképzeléseik.

Azt látjuk, hogy a **személyes érintettség** jelentősen belenyúl a felületen „tudás, informáltság” karakterű adatsorba, és emiatt célszerűbb **meggyőződés típusának** tartanunk. Ez elsősorban akkor válik számunkra releváns ismeretté, ha a több—ugyanannyi—kevesebb válaszok mentén az előnyök megítélése eltérő. Hiszen abban az esetben a kinti tanulás haszonélvezőiről elhangzott válaszok tartalma sem tekinthető semleges megállapítások sorozatának, inkább a vágyak tükrének kell tartanunk azokat. Legalábbis a kint tanulók számára „érzékelt” előnyök esetében.

IX. ábra A külföldi munkavállalás kiterjedtsége a külföldi munkavállaláshoz való saját viszony szerint (% , N=800)

A diagram alapját képező keresztösszefüggés-adatokhoz χ^2 26,85750 érték mellett 0,0431 szintű szignifikancia tartozik.

A személyes érintettség a külföldi munkavállalásról meglévő „információkat” is felülírja, és az informáltságról meglévő meggyőződést szintén befolyásolja. Ennyiben hasonlít a válaszok trendje a VIII. ábrán bemutatott összefüggéshez. A két adatcsoport között jellegzetes eltérést is láthatunk. A kérdezettek mindhárom alcsoportja tájékozottabbnak tekinti önmagát e kérdésben, és a „külföldön többen vállalnak munkát” meggyőződésük súlya jelentősen nagyobb az érintetlenek között, mint a tanulás esetében. Már a hazatérésre vonatkozó, feltételezett döntések kapcsán láttuk, hogy a kinti tanuláshoz tárgyilagosabb módon szemlélik a munkavállalást. Azt gondolom, hogy a most látott adatokban kevésbé jelenik meg az önigazolás eleme, ezért nincs akkora távolság az érintettek és a többiek válaszai között.

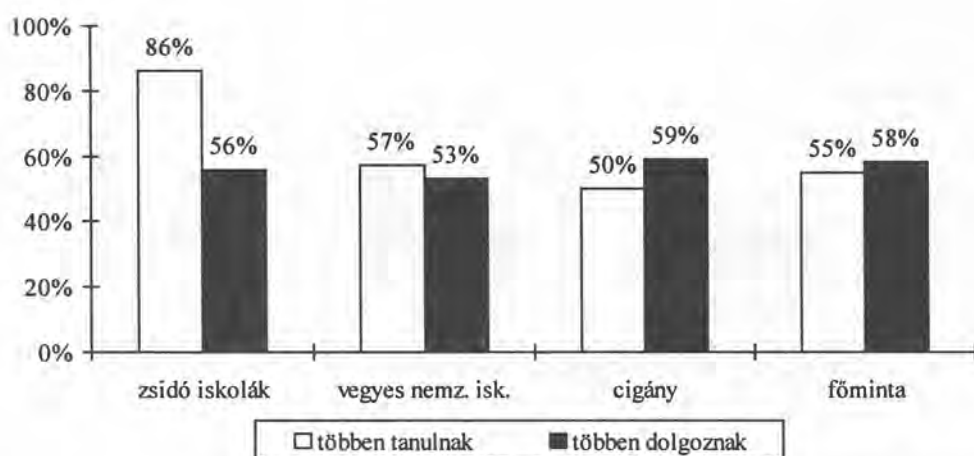
Az ítéletalkotásban a kérdezetteket sajátos „áthallás” is jellemzi. A külföldi tanulás, illetve munkavállalás elterjedtségéről kapott válaszok összecsengése nyomán a reprezentatív főmintában a „többen tanulnak kint, mint 5-6 éve” vélekedésű 439 fiatal 73%-a úgy tudja, hogy dolgozni is többen mennek külföldre. A tájékozatlan 224 megkérdezett közül 55% arra sem tudott válaszolni, hogy kint többen vagy kevesebben dolgoznak, mint 5-6 évvel ezelőtt.

A keresztösszefüggés-adatokhoz χ^2 230,57196 érték mellett 0,0001 szint alatti igen erős szignifikancia tartozik. Emiatt indokoltnak tartottuk egy olyan mutató megalkotását, amely a mindkét kérdésben domináns „többen, mint 5-6 évvel ezelőtt” válasz előfordulását jelzi. Értékei: 0, 0,5, illetve 1,0 lehetnek aszerint, hogy egyszer sem, egyszer, illetve kétszer kaptunk „többen” választ.

Az így képzett indikátor a kétféle célú, kifelé irányuló szituatív migrációról kapott válaszok együttes mérését teszi lehetővé a mindkét kérdésre választ adók körében. A továbbiakban **Kimigind** néven használjuk. A 800 megkérdezett között az indexnek 504 esetben volt értelme. Értékeinek megoszlása azt jelzi, hogy a leggyakoribb a mindkét kérdésben több külföldre utazóról tudók előfordulása. Az alábbi arányokat láttuk: Kimigind 0 = 10%, 0,5 = 26%, 1,0 = 64%, tehát a két kérdésre válaszolók közel kétharmada mindkét esetben több kiutazóról tudott.

Mivel az adatok arra utaltak, hogy a személyes érintettség elsősorban a „többen tanulnak külföldön” válasz kialakításában jut jelentős szerephez, kerestük a kontroll lehetőségét. Erre a reprezentatív főminta és a három speciális al minta összevetését tartottuk alkalmasnak, mivel közülük a zsidó iskolákban tanuló diákokról már láttuk, hogy a többi megkérdezettnél lényegesen nagyobb arányban tanultak külföldön. A két kérdés teljes keresztösszefüggéseiből ismét kiemeljük a minket érdeklő adatsorokat, hiszen most mindkettőből csak egy-egy válasz arányaira lesz szükségünk, és így áttekinthetőbb ábrázoláshoz is jutunk.

Emlékeztetésül: a zsidó iskolák diákjainak 36%-a tanult már külföldön, míg a megkérdezettek három további rétegében ez 10% alatt maradt.

X. ábra Többet tanulnak, illetve dolgoznak külföldön, mint 5-6 évvel ezelőtt, alminták szerint (% , N=1100)

A grafikus ábrázolás alapját képező keresztösszefüggésekhez χ^2 61,66427, illetve 49,65182 mellett mindkét esetben 0,0001 alatti, igen erős szignifikancia tartozik.

A válaszok arányai ugyanazt a trendet követik, mint amit a saját külföldi tanulás, illetve munkavállalás kapcsán tapasztaltunk. Ahol a többi alcsoporttól jelentősen eltér a külföldön tanulók súlya (a zsidó iskolák diákjai között), ott lényeges különbséget látunk a kinti tanulásra vonatkozó informáltságban. Korábban kifejtett véleményünket azzal egészíthetjük ki, hogy tapasztalataink háttérében a **saját élmény szenzitívizáló szerepét** is ott tudhatjuk. Hiszen a **„like me” felismerést lehetővé tevő információkra nyitottabbak lehetünk**, mint azokra, amelyek személyes bevontságot nem jelentenek.

Ezt követően már érdemes a kinti tanulás/munkavállalás előnyeiről megismert adatokra figyelni. A két, kifelé irányuló — szituatív — migrációs jelenség elterjedtségéről kapott válaszokat mindkét esetben két-két minősítést váró kérdés követte. A több—ugyanannyi—kevesebb válaszok egyikét választó kérdezetteknek el kellett döntenie, hogy a válaszukkal jellemzett helyzet milyen mértékben előnyös Magyarország, illetve a külföldön tanulók, dolgozók számára. Az alábbi ötfokú skála szerint választhattak:

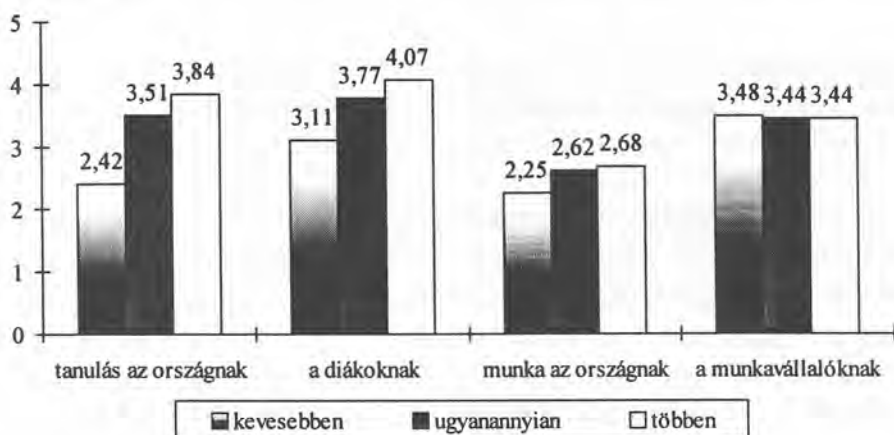
- 5 nagyon előnyös
- 4 eléggé előnyös
- 3 közepesen előnyös
- 2 alig előnyös
- 1 egyáltalán nem előnyös

A válaszokat nem előfordulási arányaik szerint mutatjuk be, hanem a válaszok előtti súlyszámok figyelembevételével számított súlyozott átlag ($\bar{x}$) alapján. Ezzel olyan mutatót képeztünk, amely tömörsége révén akár a kérdezettek egészének érvényes válaszait, akár egy-egy alcsoportot képes jellemezni, és lehetővé teszi a válaszok kérdések, illetve alcsoportok szerinti összehasonlítását is. A válaszadásra képteleneket a feldolgozás során nem vettük figyelembe.

A reprezentatív főmintából összesen 575 személyt kérdezhettünk a külföldi tanulás, és 605 személyt a munkavállalás kiterjedtségéről kapott válaszok alapján. Közülük 545, illetve 514 tudta megítélni a kinti tanulás; és 555, illetve 561 a munkavállalás előnyeit az ország, illetve a külföldön tanulók/munkát vállalkozók számára. A XI. ábrán látható képet kaptuk a súlyozás eredményeül.

A megkérdezettek ítéletei szerint mindkét vizsgált jelenség előnyeit elsősorban **az érintettek élvezhetik, Magyarország számára a külföldi tanulás, illetve munkavállalás kevesebb előnnyel jár.** Az utóbbi öt-hat év dinamikáját is figyelembe véve hangsúlyosnak látjuk azt az álláspontot, hogy „minél többet jutnak tanulni külföldre, annál jobb”. A kinti munkavállalás kapcsán ez a látásmód lényegesen gyengébben érvényesül, és csak az országra érvényes. A megkérdezettek szerint ugyanis az érintettek számára szinte közömbös, hogy többen—kevesebben jutnak külföldi munká-

hoz. Mindhárom vélekedés képviselőinél 3,44—3,48 közötti, praktikusan azonosnak tekinthető súlyozott átlagot találunk. A külföldi munkavállalás kapcsán eddig is visszafogottabbnak láttuk a megkérdezettek állásfoglalásait, a most bemutatott adatok arra utalnak, hogy a megkérdezettek konzisztens módon válaszoltak.

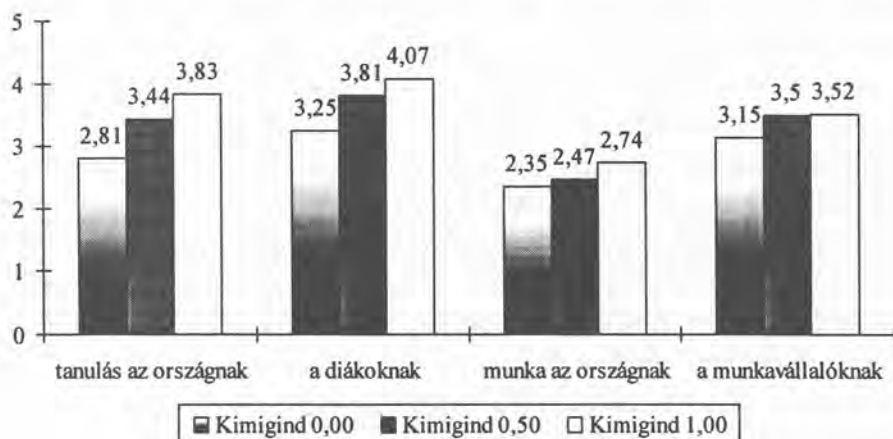

XI. ábra A külföldi tanulás, illetve munkavállalás előnyei Magyarország, illetve az érintettek számára, a jelenség dinamikája szerint (x , $N=545$ és 514 , illetve 555 és 561)

Azt gondoljuk, hogy ennek hátterét a vizsgált fiatalok „programjában” találhatjuk. A reprezentatív főminta 69%-a tanuló, akik számára a külföldi tanulás (ha nem is gondoltak rá, vagy csak kis eséllyel tervezhetik is) életközeli, beláthatóbb helyzet a kinti munkavállalásnál. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a tanulók 55, a dolgozók 65%-a úgy tudja: ma többen vállalnak munkát külföldön, mint öt-hat éve.

A külföldi tanulás dinamikájához kötődő ítéletek nemcsak a „minél több, annál jobb” látásmódban térnek el a munkavállaláshoz kapcsolódóaktól. A súlyozott átlagpont értékek azt is jelzik, hogy az elterjedtebb külföldi tanulásról informált többség kevésbé egyoldalúan ítéli meg a kinti tanulás előnyeit. A „haszonélvezők” között az ország az érintettekhez egyre közeledő mértékű előnyöket húzhat, ha többen tanulnak külföldön.

Az ítéletalkotásra minden megkérdezettnek lehetősége volt, akik a megfelelő szűrőkérdésre (többen—ugyanannyian—kevesebben mennek külföldre tanulni, illetve dolgozni) válaszkesznek bizonyultak. Az eddigi kép kontrolljaként a feldolgozás során kizártuk az akár egyikre is nem válaszolókat, majd a Kimigind mutató mentén áttekintettük az előnyökről kapott válaszokat. Az így számításba vehető 504 esetből valamivel kevesebb az ítéletalkotók köre (482 és 460, illetve 473 és 477 személy), viszont a mindkét migrációs jelenségről önmagukat tájékozottnak tekintőkhöz jutunk el.

XII. ábra A külföldi tanulás, illetve munkavállalás előnyei Magyarország, illetve az érintettek számára, a Kimigind értékei szerint (x , $N=482$ és 460 , illetve 473 és 477)

A tanulni, illetve dolgozni kiutazók körében bekövetkezett változásokról önmagukat teljesen informálnak tekintő „szakértők” és a XI. ábrán látott — a részben „hozzáértőket” is figyelembe vevő — adatok között nem találunk értelmezhető eltéréseket. Azonos trendeket látunk, szinte azonos súlyozott átlag értékekkel. Ez arra utal, hogy nemcsak a kiutazás kiterjedtségében élnek az áthallások, hanem a tanulás, illetve munkavállalás kiterjedtségével összefüggő előnyök megítélésében is.

Az eddigiek alapján azt kell mondanunk, hogy az előnyök mérlegelésében a „több = igen előnyös” felfogás mellett a személyes érintettség elvi lehetőségének van meghatározó szerepe. Annak a mozzanatnak, amiről úgy tartjuk, hogy a válaszok nemcsak tárgyilagos ítéletek, hanem részben a vágyak tükrői is.

Az így jellemezhető ítéletalkotási tendenciáktól való eltérések áttekintésének a kevesebb és ugyanannyi külföldön tanulóról, dolgozóról informáltak körében igen kevés esélye lehet, hiszen ezek az alcsoportok olyan kevés kérdezettből állnak, hogy további bontásuk csak virtuálisan értelmes. Egyetlen válaszcsoporthoz, „az öt-hat évvel ezelőttinél többen tanulnak, dolgoznak kint” képviselői tesznek ki akkora kört, amelyben a további tagolás még értelmezésre alkalmas nagyságú csoportokat hoz létre. Az ún. kemény változók mentén nem találtunk érdemi ítéletalkotási eltéréseket, ezért bemutatásukat feleslegesnek tekintjük. Az alminták szerint viszont jellegzetes különbségeket láttunk. A már korábban követett eljárásnak megfelelően most is kiemeléssel élünk és figyelmünket a „többen” válaszokhoz kötődő ítéletekre összpontosítjuk.

XIII. ábra Mennyire előnyös az, hogy többen tanulnak külföldön, alminták szerint (x , $N=604$, illetve 573)

A zsidó iskolák és a vegyes nemzetiségi iskolák diákjaiból képzett almintákban „ér a legtöbbet”, ha az öt-hat évvel korábbihoz képest több külföldön tanulóról tudnak, míg a cigány almintához tartozók ugyanezt lényegesen kisebb mértékben tekintik előnyösnek. A reprezentatív főmintában köztes álláspontot találtunk. Az ítéletek súlyozott átlagai fordított sorrendet képeznek a külföldi tanuláshoz való viszony II. ábrán látható „nem gondolt rá” adatsorával. Szükségtelennek tartom a részletes egybevetéseket, az összegzést viszont annál fontosabbnak: **ahol a legkevésbé gondolnak külföldi tanulásra, ott tartják legkevésbé előnyösnek, ha arról értesülnek, hogy többen tanulnak külföldön.** Amit a vágyak tükréről eddig képletes szóhasználattal mondtunk, az most egyenesben is igaznak mutatkozott: akik legkevésbé vágyakoznak a külföldi tanulásra, azok még a többiek vágyainak teljesülését sem tekintik az érintettek számára előnyösnek.

Megítélésem szerint az előnyökről kapott kép legfontosabb mozzanatát ragadtuk meg ezzel. A vágyaikat erősen öncenzúrázó **cigány fiatalok a számukra szinte elérhetetlen külföldi tanulás kiterjedtebb megvalósulását alacsonyabbra értékelve ugyanúgy védik magukat, mint a vágyak öncenzúrázásával.**

Mindkét célú migrációs jelenség esetében vizsgáltuk a megkérdezettek állásfoglalásait a hazatérés utáni itthoni boldogulásról, illetve a hazai szokások és életszínvonal elfogadásáról. A munkavégzés esetében ez az itthoni jövedelmek elfogadásával egészült ki. A válaszadáshoz az alábbi ötfokú skálát használtuk a kérdőívben:

- 5 másoknál sokkal könnyebben
- 4 másoknál kicsivel könnyebben
- 3 ugyanúgy, mint mások
- 2 másoknál kicsivel nehezebben
- 1 másoknál sokkal nehezebben.

A feldolgozás során az ismert előnyök miatt ismét a súlyozott átlagot ($\bar{x}$) választottuk mutatónak. A reprezentatív főmintában a súlyozott átlag értékei így alakultak:

a hazatérés után másokhoz képest hogyan	n	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\bar{x}$
boldogul itthon, aki külföldön tanult	711	4.07			
tudja elfogadni a hazai szokásokat	703		2.70		
tudja elfogadni a hazai életszínvonalat	705			2.22	
boldogul itthon, aki külföldön dolgozott	700	3.67			
tudja elfogadni a hazai szokásokat	701		2.70		
tudja elfogadni a hazai életszínvonalat	701			2.28	
tudja elfogadni a hazai jövedelmeket	726				1.64

A főmintába tartozó 800 fiatal a hét kérdésre 87—91% között tudott válaszolni, ami azt jelzi, hogy az ítéletalkotás hozzávetőleg azonos nehézségű feladatot jelentett számukra. Hozzáteesszük, ugyanez a három speciális almintában 73—99% között ingadozott, elsősorban azért, mert a zsidó és a vegyes nemzetiségi almintákban a külföldről hazatérő dolgozókra vonatkozó kérdések gyakran megválaszolhatatlannak bizonyultak.

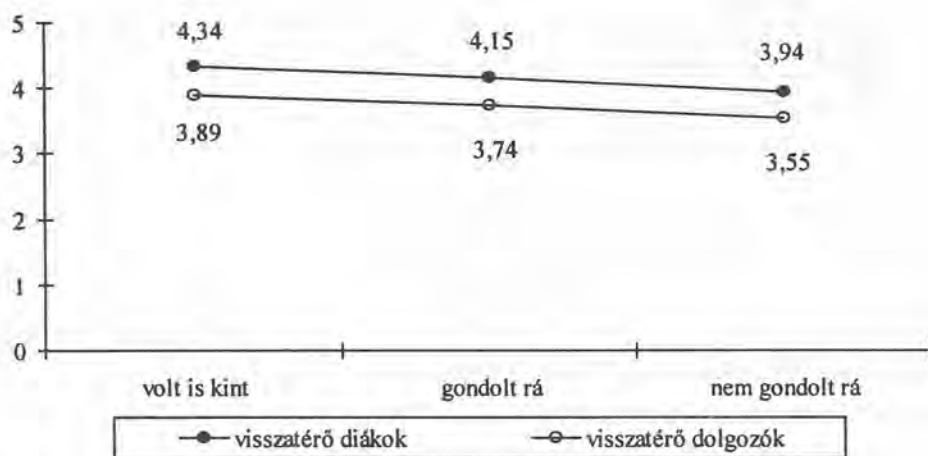
A külföldi tanulmányok a megkérdezettek szerint inkább helyzetbe hozzák a hazatérőket, mint a kinti munkavégzés, amely másokhoz viszonyítva szintén könnyebbé teszi az itthoni boldogulást. A teljes skálaterjedelem egy nyolcadát kitevő eltérés azt jelzi, hogy a megkérdezettek inkább **a kinti képzésnek tulajdonítanak esélynövelő szerepet**, a külföldi munkavállalást kevésbé tartják ilyen hatásúnak.

A külföldről visszatérőknek — akár tanulni, akár dolgozni mentek ki — a hazai szokások, illetve az életszínvonal elfogadásában másoknál nehezebb lesz a dolguk a válaszok súlyozott átlagai szerint. Az adatok azt jelzik, hogy a kérdezettek nem látnak éles eltérést a tanulást befejező diákok és a munkájuk után hazatérő dolgozók visszailleszkedése között. Mindkét helyzetről úgy vélekedtek, hogy azoknak könnyebb a dolguk, akik nem tanultak, nem dolgoztak külföldön — legalábbis a magyarországi életszínvonal és szokások elfogadásában. A dolgozók számára a hazai jövedelmek tudomásulvétele még ezeknél is kínosabb feladatot jelenthet. A kérdezettek ítéletei szerint a „másoknál sokkal, illetve kicsivel nehezebben” szint közé esik annak a leckének a nehézségi foka, amit a dolguk végeztével hazatérőknek meg kell oldaniuk.

Az elfogadási nehézségeket jellemző adatok együttvéve azt mutatják, hogy a főmintához tartozók ítéletei szerint **a kint tanulók, illetve dolgozók hazatérésüket követően maguk válnak mássá, az itthonról ki nem mozdulókhöz képest hátrányos helyzetűvé.**

A hazatérő diákok, illetve munkavállalók itthoni boldogulásának esélyeiről megismert ítéletek a „kemény változók” mentén alig térnek el egymástól. A férfiak válaszaiból számított súlyozott átlag 0,08, illetve 0,11 ponttal magasabb, mint a nők esetében. Az életkor szerinti alcsoportokban a szélső értékek távolsága 0,16, illetve 0,23, a gazdasági aktivitás esetében ugyanez 0,08 és 0,20, a lakóhely mentén pedig 0,10, illetve 0,07 pontnyi. Ezek a különbségek szót sem érdemelnek.

Értelmezhető eltérést a külföldi tanuláshoz, illetve munkavállaláshoz fűződő viszony kapcsán találtunk, ezeket érdemes áttekinteni. A feldolgozás során azt a 19, illetve 11 személyt, akik a kinti tanulásról, munkavállalásról feltett kérdést válasz nélkül hagyták, nem vettük figyelembe.

XIV. ábra Másokhoz képest hogyan boldogulnak a külföldről hazatérő diákok, illetve munkavállalók, a kinti tanulással, illetve munkavállalással kapcsolatos viszony szerint (x , $N=692$, illetve 689)

Az ítéletek olyannyira szorosan kapcsolódnak az idegenben szerzett tanulás, illetve munkavállalás élményéhez, az ezzel összefüggő fantáziákhoz, hogy első reakcióm az adatok ismételt feldolgozása, majd a grafika másodszori elkészítése volt. Az eredmény azonossága eloszlatta kételyeimet. A XIV. ábrán „tisztá” formájában láthatjuk azt a szoros kötést, amelynek eddig is a nyomában jártunk. Csakhogy munkánkban, mint az empirikus kutatások többségében — éppen az empiria természetéből adódóan — apróbb maszatok itt is, ott is akadnak. Ezért többnyire tendenciákról, jellegzetességekről kell beszélnünk.

Most viszont elfogadható biztonsággal mondhatjuk, hogy a XIV. ábrán a kérdezettek jellemző, alapvetően egységes látásmódot és a helyzetükből fakadó ítéleti eltéréseket élesen szétválasztva ragadhatjuk meg. Egységesek abban, hogy a külföldi tanulmányokat követően visszaérkezők kilátásait azonos különbséggel vélik jobbnak, mint a külföldön munkát vállalókéét. Ez az eltérés a kinti munkavállaláshoz, illetve tanuláshoz kapcsolódó viszony **bármely változatánál azonos távolságra jelöli ki a kétféle helyzet általuk belátható eltéréseit**. Abban is egységesek, ahogy a saját helyzetükből adódó késztetéseknek engednek. Ítéleteikkel azt vetítették ki a kintről hazatérőkre, amit maguk is átéltek, reméltek, vagy remélni sem mertek. Emiatt mindkét válasz-sorozat felvette a saját helyzet eltéréseiből adódó lejtést. Azt, amely kifejezi **a saját helyzet révén kialakult értékelő viszonyt, a kinti munkáról, tanulásról formált értékítélet részeként**.

Ebben viszont azokat a differenciákat láthatjuk, amelyek elválasztják egymástól a kint szerzett tapasztalatokat hazaérkezésük után itthon alkalmazó és ezek birtokában ítélkező kisebbséget; a kérdezettek felét meghaladó tapasztalat nélküli, de kiutazási terveket, fantáziákat forgató többséget; és a kétötödnyi kívülállót, akik a kinti tanulás, illetve munkavállalás gondolatát sem engedték (feltehetően nem engedhették) meg maguknak.

Persze mindez nem feledtetheti el velünk a már korábban jellemzett alaphelyzetet: az ítéletek mindenütt arról szólnak, hogy a kintről hazatérők másoknál könnyebben boldogulnak. Az elfogadási, visszatérési nehézségekről bemutatott ítéletek azt jelzik, hogy **az előnyök megszerzéséért utólag, itthon is kell valamilyen árat fizetni**. A két, illetve három elfogadási kérdés megítélését bemutatva láttuk, hogy a főmintában mindegyik 3.00 alatti súlyozott átlagpont értékű.

Ebben az ítéletsorozatban a kemény változók mentén szintén nem láttunk érdemi eltéréseket, az alminták szerint viszont vannak különbségek. A részletek taglalását elkerülendő ismét indexeket képeztünk. A diákok beilleszkedéséről kapott ítéletek két, a dolgozók esetében pedig három kérdés válaszainak átlagát kifejező elfogadási indexünk szintén súlyozott átlag alapú, 1—5 közötti értékeket vehet fel. Csak a mindkét, illetve mindhárom kérdésre válaszolókat vettük figyelembe, ezért a főmintából 668, illetve 650 megkérdezett állásfoglalásait tömörítik.

XV. ábra A hazatérő diákok és munkavállalók elfogadási indexe, alminták szerint
(x, N=80, 74, 96 és 668, illetve 69, 70, 98 és 650)

Három almintában is egybecsengően úgy ítélték, hogy a hazatérő munkavállalóknak nehezebb a dolguk az itthoni viszonyok elfogadásával, mint azoknak, akik tanulmányaik után jönnek vissza. A részletek ismeretében azt kell mondanunk, hogy javarészt a hazai jövedelmek tudomásulvétele okozza a különbséget. A cigány almintában viszont alig látjuk nyomát ilyen megkülönböztetésnek. Ebben a körben a kérdezettek nem tesznek különbséget ítéleteik kialakításakor a munka, illetve a tanulás után visszatérők közé. Azt gondolom, hogy azért, mert többségük a kérdés pillanatáig még nem is gondolt kinti tanulásra, és így a tanulásról adott válaszaik gyakran az interjúhelyzet által gerjesztett rögtönzések, nem pedig kimerült meggyőződések.

Tapasztalatainkat összefoglalva azt tartjuk elsőként hangsúlyozandónak, hogy a kifelé irányuló szituatív migrációról saját élményt a megkérdezettek igen kis hányada szerzett, és a célország elgondolásáig terjedő fantáziája is mindössze egyharmaduknak volt a megkérdezés időpontjáig. A reprezentatív főmintától jellegzetesen eltérő helyzetet elsősorban a zsidó középiskolák diákjainak körében tapasztaltunk, akiknek domináns többsége gondolt már külföldi tanulásra, és erős egyharmada szerzett is ilyen élményt. A szűkös esélyek mentén megragadhatóvá vált a vágyak öncenzúrázása: amire a kérdezettek nem, vagy alig számíthatnak, arra gondolni is ritkán gondolnak.

Fontosnak tartjuk annak kiemelését, hogy a fantázia szintjén számításba vett célországok a kinti tanulás, illetve munkavállalás esetében — ezek funkcióbeli különbségei mentén — elválnak az angol, illetve a német nyelvterület országai szerint.

A realitások, illetve a fantáziák előfordulása jelentősen befolyásolja a kinttartózkodás utáni hazatérésről megismert vélekedéseket. A külföldi tanulás, munkavállalás élményétől távolabb állók inkább feltételezik a rövidebb-hosszabb kinti letelepedést, míg az élményközeleli helyzetűek inkább a kinttartózkodás itthonra értelmezett funkciójából kiinduló álláspontot vallottak.

Az úgynevezett kemény változóknál fontosabb szerepet töltenek be az érintettség és az öngigazolás, elsősorban a kinti tanulás elterjedtségéről megismert válaszok alakulásában. Az alminták közül a zsidó iskolák — a valóságban is erősen érintett — diákjai minden más csoportnál inkább úgy látják, hogy az utóbbi 5-6 évben többen tanulnak külföldön. Az érintettség a külföldi tanulás, illetve munkavállalás előnyeinek megítélését is befolyásolja. Ebből is adódik, hogy főleg a kinti tanulást tekintik előnyösebbnek. Ennek kapcsán arra kell emlékeztetnem az olvasót, hogy a cigány fiatalok a szinte elérhetetlen külföldi tanulást még azok esetében is alacsonyabbra értékelik, akikről úgy vélik, hogy a külföldi tanulás elterjedése nyomán eljutnak külföldi iskolákba.

A reprezentatív főmintában kérdezettek válaszaiból a hazatérés utáni elfogadási—vissza-illeszkedési nehézségekről vallott ítéletek nyomán megismerhettük azt az álláspontot, amely a hazatérőket a ki nem mozdulókhöz viszonyítva nehéz helyzetben látja. A szocio-demográfiai változók az itthoni boldogulásról vallott felfogást alig befolyásolták, a kinti tanulással, illetve munkavállalással kapcsolatos eltérő viszony azonban az értékelő magatartás határozott eltéréseivel jár együtt.